

Володимир Ткаченко (Київ)

УКРАЇНСЬКА НАУКА У ЦАРИНІ МІЖНАРОДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (1920 – 1939 РР.)

Активна внутрішня і зовнішня комунікація, обмін досвідом у сфері методології та результатів дослідження є усталеною формою функціонування наукового співтовариства за усіх часів. Більш того, наука внаслідок притаманних їй тенденцій до універсальності спроможна започатковувати та вводити до обігу нові форми та канали комунікації. Це робить науку (зокрема, науку сучасну) одним із провідних чинників комунікативної революції, що відбувається особливо інтенсивно останніми десятиліттями.

Попри усі негаразди пострадянського розвитку українська наука має усталену високу репутацію у світі. У сучасних українських науковців є широкі можливості використовувати різноманітні форми контактів з іноземними колегами, чільно репрезентувати вітчизняну науку на міжнародних форумах тощо. Сьогодні саме замкненість та невикористання надбань закордонної науки справедливо вважається чимось девіантним та принаймні дивним. Але, звичайно, так було не завжди. За радянських часів, особливо в період сталінської диктатури, наука, як і взагалі суспільство, опинилася за „залізною завісою”, яка обмежувала (в чомусь – унеможливлювала взагалі) усі форми міжнародних контактів.

Дослідження того, як саме відбувався драматичний процес зведення цієї завіси, є однією з трагічних сторінок вітчизняної історії. Ця проблема вивчена ще вочевидь недостатньо. Зокрема, досі не внесено повної ясності у з'ясування питання, якими були засадничі причини ізоляваності радянської (в тому числі української) науки, до якого ступеню припинилися та яким чином усе ж таки підтримувалися наукові контакти з іноземними вченими.

Радянська історіографія в основному вивчала зв'язки радянської науки у цілому. Низка робіт¹ присвячена проблематиці наукових відносин із окремими країнами та групами країн. Ці роботи дозволяють зрозуміти загальні процеси, що відбувалися в сфері міжнародної наукової комунікації та особливості, притаманні зв'язкам радянських (в тому числі українських) установ та окремих вчених із різними країнами та регіонами. Більш-менш об'єктивне уявлення про масштаби та загальні межі наукового співробітництва можна створити з допомогою неупередженого дослідження цілого корпусу документів щодо розвитку науки на різних етапах становлення радянської держави та запровадження відповідної науково-освітньої політики.

Безумовно треба брати до уваги ту важливу обставину, що радянські дослідники, вивчаючи ті чи інші аспекти історії радянського

суспільства сталінської епохи, не розкривали (та й не могли в принципі розкрити) внаслідок різноманітних ідеологічних обмежень повної картини. Праці авторів радянського періоду вимагають критичного підходу, особливо стосовно загальних висновків та аспектів, при формулюванні яких відігравала свою негативну роль відверта ідеологічна упередженість. Це повною мірою стосується також проблематики закордонних наукових контактів. Так чи інакше дослідники змушені були певні факти приховувати (або „не афішувати”), деякі ж – подавати акцентовано, як „показові”. Один з відомих дослідників історії радянської науки А.Є. Іоффе, розглядаючи період двадцятих років, коли умови для міжнародних контактів були відносно сприятливими, наводить узагальнені статистичні дані. І навпаки, аналогічні ж дані щодо тридцятих відсутні, бо на цей час міжнародна комунікація як на рівні інституцій, так і на рівні персональних поїздок вчених зменшилася до мінімуму.

За часів новітньої української незалежності вітчизняними істориками багато зроблено в галузі вивчення історії української науки. Зокрема, це стосується 20-х років, коли в рамках розквіту феномену Українського Відродження бурхливо розвивалася і українська наука, що збагатила світ незаперечними досягненнями. У 30-ті роки, коли це Відродження стало „Розстріляним Відродженням”, українські науковці жертвовно розділили зі своїм народом спільну трагічну долю. Як відомо, одним з головних об’єктів сталінського терору була саме творча і наукова інтелігенція – носій настроїв волелюбності, моральної автономії, відкритої чи прихованої опозиційності – тобто усього того, що так чи інакше могло стояти на заваді становленню режиму беззастережного тоталітаризму.

Важливим елементом загальної історії української науки у міжвоєнний період (1920 – 1939 рр.) є історія міжнародних контактів українських вчених із зарубіжними колегами – тобто усього, що сьогодні визначається узагальненим поняттям „наукова комунікація”. З одного боку, пошвавлення зовнішніх форм наукової комунікації завжди є свідченням інтенсивного розвитку науки, проявом того, що наукове товариство воліє донести до провідних інституцій наукового світу свої досягнення, співвіднести їх із надбаннями наукових шкіл – лідерів. З іншого боку, відкритість, зокрема, у царині наукової комунікації є критеріально важливим виміром загальної демократичності (нехай відносної, як це було у випадку із Радянським Союзом у 20-ті роки) політичної системи, більш-менш стриманої політики правлячої верхівки по відношенню до інтелектуалів, які у своїй переважній більшості зазвичай не схильні до некритичного прийняття будь-якої монополії, особливо в галузі наукового пошуку.

Усе це пояснює ту неослабну зацікавленість українських істориків до міжнародних контактів української науки у 20–30-ті роки ХХ ст. – час в усіх відношеннях перехідний, коли відбувалося становлення нової генерації українських вчених, коли йшло досить болісне руйнування старої і запровадження нової системи управління наукою, що не могло не позначитися на міжнародній комунікації української науки. Різні аспекти міжнародних контактів українських вчених досліджували Г.В. Калінічева, О.Ф. Коновець, С.Ф. Кротюк, І.В. Муляр, Г.В. Саган та інші². Істотна увага приділяється проблематиці міжнародних зв'язків у дослідженні історії Національної Академії наук України³. Заслужують на увагу праці російських вчених, які вивчали міжнародні зв'язки радянської науки. Зокрема, це роботи Д.О.Александрова, А.О.Жидкової, Ю.Х. Копелевича, Ю.І.Кривоносова та ін.⁴

Особливу цінність має збірка документів „АН СРСР у рішеннях Політбюро”. Вона дозволяє нам з великою мірою достовірності реконструювати головні принципи партійно-державного управління наукою у 30-х роках. Досить часто Політбюро безпосередньо вирішувало долю окремих вчених та наукових установ. І хоча мова у збірці йде про АН СРСР, треба мати на увазі, що багато видатних українських вчених були одночасно академіками як української, так і всесоюзної академії. Ось чому матеріали вказаної збірки мають безпосереднє відношення до теми нашого дослідження⁵.

Мета запропонованої статті – дослідити характер та форми зв'язків вчених радянської України із науковцями інших країн, оцінити плідність наукових зв'язків, простежити, як змінювалися такі контакти та їх інтенсивність на різних історичних етапах.

Джерелами дослідження слугували архівні матеріали, а також документи, вміщені у тематичних збірках.

Країна рад надавала великого значення науковим контактам із закордоном. Не в останню чергу це було елементом великого проекту іміджевої політики більшовицької влади, яка будь-що прагнула здобути відносну респектабельність та моральну легітимацію (принаймні, в очах громадської думки) на Заході. Відповідно, контакти радянських вчених із закордонними колегами резонно розглядалися як непогана можливість вигідної репрезентації революційного режиму (відповідно, і радянської держави) на міжнародній арені. Отже, з самого початку свого становлення більшовицький режим взяв такі контакти під пильний контроль і прагнув до їх централізації.

Перший у країні рад орган, який повинен був займатись міжнародними науковими зв'язками, був створений ще у 1918 році і називався Бюро закордонної науки і техніки. Саме на нього були покладені функції обліку вимог різних установ щодо іноземної літератури, переклад окремих праць та виконання спеціальних

досліджень. На жаль, за обставин громадянської війни Бюро так і не зуміло розгорнути повноцінної роботи⁶.

Ввезення наукової літератури повинна була координувати створена у 1921 р. Центральна міжвідомча комісія із закупівлі та розподілу закордонної літератури (Коміноліт). На виконання цього завдання комісія мала, зокрема, збирати усі заявки на закордонну літературу та (після розгляду і затвердження) направляти відповідне рішення до Наркомату зовнішньої торгівлі. Крім того комісія повинна була складати покажчики найбільш цінної закордонної літератури з точною інформацією про бібліотеку чи книгосховище, де вона знаходиться. Встановлений порядок отримання наукової літератури був єдино можливим офіційним шляхом. Усі установи та особи, які купували чи отримували закордонну літературу поза встановленою процедурою, підлягали відповідальності за законом⁷.

У жовтні 1924 року в Москві відбулася нарада керівників головнаук РСФРР, УСРР, БСРР та ЗСФРР. Вона ухвалила рішення про проведення періодичних нарад, на яких прийматимуться рішення щодо відправлення делегатів на міжнародні з'їзди та конференції, експонатів на закордонні виставки та будуть затверджуватися плани закордонних відряджень і закупівель⁸.

5 травня 1925 року у Москві було створено організацію, спеціально призначену для здійснення (фактично – більшої централізації) наукових та культурних зв'язків – Всесоюзне товариство культурного зв'язку (ВТКЗ) із закордоном. Статут товариства був затверджений ЦВК та Раднаркомом СРСР 8 серпня 1925 року. До ведення товариства перейшла майже вся робота, яку раніше вела ціла низка інших організацій. Серед членів правління було по одному представнику від союзних республік. За даними на жовтень 1926 р. успіхи радянської України були відбиті у 22 бюлетнях ВТКЗ⁹.

Втім, інтенсивність і різноманітність контактів практично унеможливлювали їх контроль в якомусь одному центрі. Вже у наступному 1926 р. був створений український аналог ВТКЗ – Всеукраїнське товариство культурних взаємин (ВУТКЗ), але розпочати роботу йому вдалося лише у 1928 р. Товариство розгорнуло досить активну діяльність з налагодження зовнішніх наукових та культурних зв'язків, яка, щоправда, суттєво обмежувалась через вкрай малий штат її працівників.

Ця діяльність, однак, не зробила ВУТКЗ монополістом у цій галузі в Україні, оскільки воно лише доповнювало працю окремих осіб та установ. Головною метою цього товариства була презентація досягнень країни, у зв'язку з чим увага його співробітників приділялася, насамперед, масовим заходам на кшталт виставок чи форумів¹⁰.

У 1920-ті роки кількість закордонних відряджень поступово зростала по мірі виходу країни з післявоєнної руйнації та у зв'язку із поступовим покращенням фінансового забезпечення науки.

У 1922–1923 рр. Наркомпрос України направив за кордон 36 вчених, в той час як АН СРСР у 1921–1925 рр. відрядила за кордон 94 вчених (у тому числі 36 академіків), Наркомпрос РСФРР у 1922–1923 рр. – 225¹¹.

У тому ж році Політбюро ЦК КП(б)У постановило відправити делегацію українських педагогів до Брюсселю на міжнародний конгрес професійних об'єднань працівників освіти¹².

У 1924 р. М.М.Крилов відвідав Париж та взяв участь у міжнародному математичному конгресі у Торонто¹³. Щоправда, не обійшлося без певних непорозумінь, бо за час, коли академік перебував за кордоном, його було „механічно скорочено” з роботи у Київському інституті народної освіти¹⁴.

20 квітня 1926 р. на засіданні секретаріату ЦК КП (б)У було розглянуте питання про регулювання закордонних відряджень. З метою економії було вирішено скоротити загальну кількість поїздок та надалі встановлювати певний твердо обмежений бюджет на відрядження, а регулювання всім процесом покласти на керівництво відповідних відомств. До того ж вводилося обов'язкове представлення попередніх планів поїздок та затвердження звітів після відрядження¹⁵.

У 1926/27 навчальному році в УСРР було дозволено 64 наукових відрядження, у 1926/27 – 213, а у два наступних роки – 214¹⁶.

Помітно активізуються зовнішні наукові контакти після проведення у 1925 р. заходів, присвячених 200-річчю ювілею Всесоюзної Академії наук. Значну частину гостей свята склали німці, і у Німеччині вирішили у якості зустрічного кроку провести „тиждень вчених”, у якому б взяли активну участь радянські вчені. Цей захід було проведено у 1927 р. у Берліні. Серед присутніх було чимало вчених з України. Зокрема, можна згадати І.І.Шмальгаузен та О.В.Палладіна¹⁷.

У тому ж 1927 р. поїзду до Німеччини здійснив Л.М.Яснопольський. Метою його візиту було вивчення німецької валютної системи. По закінченню відрядження він представив спільному зібранню ВУАН звіт про економічну ситуацію у Німеччині¹⁸.

Хоча й були менш розповсюдженими, але також практикувалися відрядження за кордон молодих спеціалістів. Наприклад, у 1923 р. НКО УСРР вирішив направити за кордон 15 молодих комуністів – випускників українських ВНЗ – з метою удосконалення наукових та практичних знань¹⁹. У 1929 р. до Канади для навчання було направлено студента Є.С.Кравчука²⁰.

Головною перешкодою в отриманні закордонних відряджень у 1920-і роки були бюрократична тяганина та брак коштів. Але доки

політичні міркування ще не вийшли на перший план, вчений міг сам знайти гроші на свою поїздку, і тоді вже дозвіл зазвичай надавався²¹.

У 30-ті роки державна політика починає змінюватись у бік майже повної закритості від зовнішнього, у тому числі й наукового, світу.

Якщо у попередні роки державні органи, не дивлячись на надмірну централізацію і бюрократизацію, головним чином лише керували та координували працю вчених, то тепер головною функцією держави стає обмеження контактів, відбір тільки тих кандидатів, хто точно не залишиться за кордоном та не завдасть іншої шкоди іміджу СРСР. Наукове відрядження починає розглядатися майже у якості заохочення за повну лояльність до більшовицького режиму та його політики.

Треба звернути увагу на те, що весь процес розгляду та затвердження кандидатур на закордонні поїздки стає настільки централізованим, що до нього долучається майже уся владна вертикаль.

Починалося «ходіння по муках» з низового рівня – партгрупи наукового закладу, яка рекомендувала фахівця та здійснювала «первинну фільтрацію».

Далі до прискіпливої перевірки долучалися НКВС, Наркомпрос, РНК, і, нарешті, яким би це не виглядало дивним, само Політбюро (!!!).

Зрозуміло, що за такої складної системи контакти не могли бути активними. До того ж, величезна кількість перевіряючих майже обов'язково знаходила якісь гріхи чи підозрілі біографічні «плями» якщо і не у самого вченого, то у когось з його родичів або знайомих²².

У 30-х рр. кількість відряджень за кордон різко зменшилась. По суті, за кордон виїжджала тільки невелика група вчених, яка предстала вітчизняну наукову еліту.

Ще у 1929 р. Політбюро приймає спеціальне рішення „Про порядок вирішення питання про участь делегацій СРСР у міжнародних з'їздах та про склад таких делегацій”. Згідно з ним питання участі у міжнародних з'їздах, як поза межами СРСР, так і на його території, тепер вирішувались безпосередньо РНК СРСР. Особовий склад делегацій визначався Комісією ЦК з виїздів за кордон, а у разі розбіжностей з РНК – у ЦК²³.

Так, у 1935 р. за кордон виїхали О.Г.Гольдман, О.О.Богомолець, М.М.Крилов, М.М.Боголюбов, О.З.Козлов та Л.В.Писаржевський²⁴.

Представник наркомату охорони здоров'я проф. Гальперін взяв участь у роботі Міжнародного хірургічного конгресу в Каїрі²⁵.

Взагалі, серед відряджених за кордон у 30-і рр. більшість складають медичні працівники. Г.В.Саган резонно пояснює це меншою ідеологічною роллю, яку відігравали медики порівняно із, наприклад, заангажованими представниками суспільних наук²⁶. Зрозуміло, менше за інших отримали дозволів на виїзд за кордон науковці - гуманітарії, дещо більше поїздки здійснили представники технічних та природничих наук.

Поступово виїзд за кордон ставав дедалі проблемнішим навіть для видатних вчених, ім'я яких було відоме всьому науковому світові²⁷.

Таким чином, ми бачимо, що у 30-ті роки на перший план виходять політичні міркування, які відтісняють наукову доцільність при вирішенні питань про надання закордонних відряджень.

Наукові контакти, однак, відбувалися не тільки під час відряджень українських вчених за кордон. Іноземні вчені також відвідували Україну.

У 1925 році проходила ювілейна сесія Академії наук, присвячена її 200-річчю, яку відвідали вчені з 25 країн світу. На ній також були присутні чисельні представники УСРР. Частиною програми свята була демонстрація досягнень радянської науки та економіки. Саме для цього закордонні гості відвідали окрім Москви інші міста СРСР, у тому числі й України²⁸.

У 1932 році група німецьких вчених перебувала в Україні для вивчення економічних успіхів²⁹, двічі відбулися візити англійських медичних делегацій³⁰.

Такі контакти значною мірою залежали від політичних стосунків СРСР із тією чи іншою іноземною країною. Так, основну частину наукових спеціалістів, які працювали в радянських установах, складали німці, з якими склалися відносно дружні відносини після укладення Рапальського договору.

Із розгортанням індустріалізації починається запрошення іноземних наукових і технічних спеціалістів на роботу до СРСР. Свого піку їх кількість досягла наприкінці 20-х - на початку 30-х років.

У 1932 р. в Україні нараховувалося разом із членами їхніх родин 5,5 тисяч спеціалістів, більшість з яких складали знов таки німці³¹.

Втім, в УСРР працювали не тільки німецькі спеціалісти. Так, наприклад для консультації при спорудженні ДніпроГЕС був запрошений американський інженер Г.Л. Купер³².

У 30-х роках і без того несистемні візити і праця іноземців в Україні (і взагалі в СРСР), як і відрядження радянських вчених за кордон, починають згортатися.

Іноземні науковці часто підпадають під пильний нагляд партійних та спеціальних органів. Прикладом може слугувати ситуація, яка склалась в українському фізико-технічному інституті у 30-х роках. В цей час там працювала велика група іноземців (12 осіб), переважно німців. Не дивлячись на те, що майже всі вони були членами Німецької компартії, відділ науки ЦК КП(б)У підготував критичну записку про їх діяльність до ЦК КП(б)У. В ній стурбовано повідомлялося, що іноземці мають в інституті ґрунт для проведення контрреволюційної шкідницької роботи та поширюють „контрреволюційний троцькистський наклеп” на більшовицьку партію і Комінтерн³³.

Тож не дивно, що іноземні спеціалісти також стають жертвами гучних справ. Наприклад, у Шахтинській справі 1928 р. поряд із п'ятдесятьма радянськими інженерами були звинувачені у шкідництві троє німецьких фахівців³⁴.

За таких умов, звісно, приток іноземців до СРСР значно поменшав, а багато з тих, хто залишився працювати, опинилися у скрутному становищі чи стали жертвами репресій.

Важливою формою наукових зв'язків радянської України із іноземними країнами був обмін друкованими працями та інформацією між науковими установами і публікація статей в закордонних виданнях.

У 1920 р. Радою народних комісарів РСФРР було прийняте рішення про заборону вивозу наукової літератури за кордон без спеціального дозволу РНК³⁵. Закуповувати літературу тепер можна було тільки через вже згадувану Центральну міжвідомчу комісію із закупівлі та розподілення закордонної літератури (Коміноліт)³⁶.

Дещо пізніше право придбання за кордоном літератури, а також приладів, інструментів та хімічних реактивів перейшло безпосередньо до Наркомпросу, а також окремих наукових установ, яким був наданий (як виняток та привілей) дозвіл самостійно проводити закупівлі. Такі операції здійснювалися зазвичай через представників Наркомпросу та повинні були погоджуватись з Наркоматом зовнішньої торгівлі³⁷.

Так, у 1921 році Наркомпрос України створив у Берліні редакційну комісію, що займалась видавничою діяльністю, закупівлею літератури, а також відправляла в Україну літературу, отриману у дарунок з Німеччини та Америки. У травні 1923 року комісію було розпущено, а замість неї відкрито представництво Наркомпросу України у Німеччині, яке проіснувало до 1927 р.³⁸

Поступово почали налагоджуватись двосторонні наукові зв'язки між Україною та іншими країнами. Так, 2 червня 1922 р. Всеукраїнський науковий комітет при Наркомпросі України запропонував польським науковим установам налагодити обмін інформацією, у тому числі й за попередні роки, коли зв'язки були обірвані або зведені до мінімуму³⁹.

Постійною проблемою у зовнішніх наукових контактах було нерегулярне та недостатнє фінансування. До червня 1927 р. валютний ліміт для зовнішніх операцій надавався ВУАН кожного місяця окремо, причому наперед було невідомо, чи будуть виділені кошти та яка ж саме сума. Це, зрозуміло, не дозволяло заздалегідь нормально планувати роботу⁴⁰.

У 1922 р. був налагоджений обмін літературою між науковими установами СРСР та Шведською королівською академією. Україну представляли установи Харкова (Харківський університет, Астрономічна обсерваторія, Товариство фізико-хімічних наук, Товариство дослідників природи), Києва (Товариство науковців – природознавців при Київському

університеті), Одеси (Товариство науковців – природознавців, Ялти—Ботанічний кабінет Нікітського саду тощо)⁴¹.

На початку 20-х рр. робилися кроки щодо виходу на іноземний книжковий ринок. У Берліні йшли переговори з видавництвом „Книга” з метою передачі їм прав контрагентства на розповсюдження українських видань. У Відні проходили консультації з приводу співробітництва з фірмою Гольдштейна. У Парижі був налагоджений зв'язок із видавництвом „Бюлетеня” французької книги, з яким Держвидав обмінявся каталогами. Із Канадою підтримувався зв'язок через журнал „Голос Праці”⁴². У 1924 р. ВУАН ознайомила чисельну українську діаспору зі своєю роботою через заступника офіційного представника СРСР у Канаді І.Ю.Кулика⁴³.

У 1926 р. відразу після створення Всеукраїнське товариство культурних взаємин значною мірою перебрало на себе керівництво процесом книгообміну⁴⁴.

Радянські (в тому числі й українські) вчені активно публікувалися у закордонних наукових періодичних виданнях. Зокрема, у німецькому „Цайтшрифт фюр фізик” за 1926–1932 рр. з 4 тис. статей біля 450 належало саме радянським авторам. Україна була представлена вченими з Києва, Харкова, Дніпропетровська та інших міст⁴⁵.

У 30-ті роки інтенсивність зовнішніх контактів української науки починає різко зменшуватись.

Стартує кампанія по боротьбі з „низькоуклінством” перед Заходом, найбільш яскравим прикладом якої стала сумнозвісна „справа академіка Лузіна”, що відбилась і на Україні. У той час у Харкові виходив німецькою мовою журнал «Physikalische Zeitschrift der Sowjet Union», який надавав вітчизняним фізикам можливість представляти свої дослідження світові. Але незабаром місцевий обком прийняв рішення про видання журналу українською мовою (що правда невдовзі це розпорядження було скасоване наказом із Москви)⁴⁶.

Українські вчені доклали чимало зусиль, щоб подолати ізоляцію, яка ставала дедалі відчутнішою. Так, у доповідній записці про стан Української Академії наук у 1936 р. академіки вимагали від уряду забезпечення з метою придбання для потреб цієї наукової установи іноземної літератури річного кредиту в 250 тис. крб.⁴⁷

Продовжувався також процес налагодження двосторонніх контактів. Так, у 1932 р. до ВУАН надійшов лист про бажання Румунської академії встановити постійний зв'язок та обмін науковими працями⁴⁸.

Треба, однак, зазначити, що справи не вичерпувалися складністю отримання іноземної наукової літератури. Для придбаних такою важкою ціною закордонних видань далеко не завжди створювались належні умови зберігання. Зокрема, бібліотека Академії наук дуже довго знаходилася у важкому становищі і не могла забезпечити

пристойне зберігання понад 600 тисяч цінних творів, які перебували у малопристосованому приміщенні колишньої семінарії на Подолі⁴⁹.

Не сприяла налагодженню інформаційних контактів і ситуація на міжнародній арені. У 1937 р., через деякий час після приходу нацистів до влади, спеціальним наказом імперського та пруського міністра з науки, виховання та народної освіти обмін книгами та науковими статтями з СРСР було заборонено⁵⁰.

Таким чином, ми бачимо, що основними формами міжнародної наукової комунікації у міжвоєнний період були закордонні відрядження, обмін літературою, публікація праць в іноземних виданнях і у вітчизняних, але орієнтованих на закордонну аудиторію, участь у наукових форумах та праця іноземних вчених в Україні. Також треба зазначити, що історія міжнародних інформаційних контактів української науки поділяється на два етапи.

На першому, який переважно охоплює 20-ті роки, наукові контакти розширюються, залишаючись у той же час під пильним контролем партії і держави. Головними проблемами цього періоду були нестача фінансів та досить значна бюрократична плутанина і тяганина.

На другому етапі, який починається у 1930-х роках, формується нова політика по відношенню до наукових зв'язків із закордоном. Вона знайшла втілення у побудові жорстко централізованої системи перевірки та затвердження кандидатур на відрядження, розгортанні боротьби із „низькоуклінством перед Заходом”, значною мірою обірвавши практику публікації наукових праць за кордоном та розгорнувши переслідування іноземних науковців, які працювали в Україні.

На обох етапах закордонні зв'язки носили або політичний характер (на-самперед бажання продемонструвати досягнення радянської, в тому числі й української науки), або приватний, коли йшлося про необхідність збагатити особистий досвід конкретного вченого, надати йому можливість ознайомитися з дослідженнями закордонних колег тощо. Причому у 30-ті роки при виборі кандидатури того чи іншого вченого для налагодження контактів з іноземними колегами головним критерієм стає його політична благонадійність, а питання наукової доцільності цілком залишаються на другому плані.

Головну роль у згортанні міжнародних наукових зв'язків відіграла партійно-державна політика зведення навколо СРСР „залізної завіси”. Втім, не можна скидати з рахунків також налаштованість на певну ізоляцію і частини науковців, особливо представників молодого покоління, вихованих вже за радянських умов. Вони, у своїй більшості, орієнтувалися вже на внутрішні, а не на зовнішні авторитети, були глибоко переконаними у перевазі радянського способу життя над західним, через що вже не мали такої нагальної потреби у виході на міжнародний науковий простір⁵¹.

¹ Иоффе А.Е. Международные связи советской науки, техники и культуры 1917-1932. – М.: Наука, 1975. – 430 с.; Русско-германские научные связи между Академией наук СССР и Академией наук ГДР 1700–1974: Сб. док. – М.: Наука, 1975. – 395с.; Русско-французские научные связи: Сб. док. – Л.: Наука, 1968. – 218 с.; Радовский М.И. Из истории англо-русских научных связей. – М-Л.: АН СССР, 1961. – 295 с.; Организация советской науки в 1917-1925 гг.: Сб. док. – Л.: Наука, 1968. – 417с.; Организация советской науки в 1926-1932 гг.: Сб. док. – Л.: Наука, 1974. – 407с.; Документы по истории Академии наук СССР, 1917–1925. – Л.: Наука, 1986. – 382 с.; Документы по истории Академии наук СССР, 1926–1934. – Л.: Наука, 1988. – 286 с.

² Саган Г.В. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918-1939 рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.02. – К.: 1999. – 198 с.; Муляр І.Ю. Українсько-польські культурні зв'язки в 20-30-х роках ХХ ст.: Автореф... канд. іст. наук: 07 07.00.03 / К., 1993. – 28с.; Кротюк С.Ф. Культурні зв'язки Німеччини і Веймарської Німеччини (1921–1932 рр.): Автореф... канд. іст. наук: 07.00.03 / К., 1993. – 22 с.; Калінчева Г.В. Українсько-німецькі освітні і наукові зв'язки у 20-ті –на початку 30-х років: Автореф... канд. іст. наук: 07.00.02 / Донецьк. держ. ун-т.– Донецьк, 1996. – 21с.

³ Історія Національної Академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – 761 с.; Історія Національної Академії наук України 1929–1933: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – 544 с.; Історія Національної Академії наук України 1934–1937: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 2003. – 828 с.

⁴ Кривоносов Ю.И. Партийное регулирование международных научных связей // ИИЕТ РАН. Годичная научная конференция, 2003 г. – М.: Диполь-Т, 2003. – С.256–258; Жидкова А.А. Ранняя страница истории иностранного инвестирования советской науки // ИИЕТ РАН. Годичная научная конференция, 1998 г. – М.: ИИЕТ РАН, 1999. – С.163–170; Копелевич Ю.Х. К истории советско-германских научных связей в 1926–1932 гг. // ИИЕТ РАН. Годичная научная конференция, 1997 г. – М.: "Янус-К", 1997, ч.1. – С.153–155; Александров Д.А. Почему советские ученые перестали печататься за рубежом: становление самодостаточности и изолированности отечественной науки, 1914–1940 // ВИЕТ. – 1996. – № 3. – С. 3–24; Посохов С.И. Социальная история советской науки (конец 1920 – начало 1940-х гг.) Проблемы историографии. – Х.: Харьков. гос. ун-т, 1994. – 152 с.; Александров Д.А. Почему советские ученые перестали печататься за рубежом: становление самодостаточности и изолированности отечественной науки, 1914–1940 // ВИЕТ. – 1996. – № 3. – С. 3-24.

⁵ Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б)-КПСС 1922–1991/ 1922–1952 / Сост. Есаков В.Д. – М.: РОССПЭН, 2000. – 591 с.

⁶ Кузьмин М.С. Деятельность партии и советского государства по развитию международных научных и культурных связей СССР 1917–1932 гг. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1971. – С.15.

⁷ Международные научные связи Академии наук СССР 1917–1941. Сост. Панцырев Ю.А. – М.: Наука, 1992. – С.25.

- ⁸ Иоффе А.Е. Международные связи советской науки, техники и культуры 1917-1932.- М.: Наука, 1975. – С.83.
- ⁹ Там само. – С.91-92; Саган Г.В. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918–1939 рр.): Дисс...канд. іст. наук: 07.00.02. – К.: 1999. – С.90.
- ¹⁰ Саган Г.В. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918–1939 рр.): Дисс...канд. іст. наук: 07.00.02. – К.: 1999. – С.89-90.
- ¹¹ Иоффе А.Е. Международные связи советской науки, техники и культуры 1917-1932.- М.: Наука, 1975. – С.210.
- ¹² З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-і роки XX ст.): Документи і матеріали. – К.: Ін-т іст. НАН України, 1999. – С.128.
- ¹³ Организация советской науки в 1917–1925 гг.: Сб. док. – Л.: Наука, 1968. – С.390.
- ¹⁴ Історія Національної Академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С.54.
- ¹⁵ З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-і роки XX ст.): Документи і матеріали. – К.: Ін-т іст. НАН України, 1999. – С.140.
- ¹⁶ Иоффе А.Е. Международные связи советской науки, техники и культуры 1917-1932.- М.: Наука, 1975. – С.275.
- ¹⁷ Организация советской науки в 1926–1932 гг.: Сб. док. – Л.: Наука, 1974. – С.370–371; Історія Національної Академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С.305–307.
- ¹⁸ Історія Національної Академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С.321–322.
- ¹⁹ З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-і роки XX ст.): Документи і матеріали. – К.: Ін-т іст. НАН України, 1999. – С.127.
- ²⁰ Там само. – С.155.
- ²¹ Там само. – С.140; Жидкова А.А. Ранняя страница истории иностранного инвестирования советской науки // ИИЕТ РАН. Годичная научная конференция 1998. М.: ИИЕТ РАН, 1999. – С.163–170; Історія Національної Академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С.129.
- ²² Історія Національної Академії наук України 1934-1937. Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 2003. – С.104; Там само. – С.106; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6877. – Арк. 4, 6; Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б)-КПСС 1922–1991/ 1922–1952 / Сост. Есаков В.Д. – М.: РОССПЭН, 2000. – С.181.
- ²³ Кривоносов Ю.И. Партийное регулирование международных научных связей // ИИЕТ РАН. Годичная научная конференция 2003 г. М.: Диполь-Т, 2003. – С.256.
- ²⁴ Історія Національної Академії наук України 1934–1937: Документи і матеріали. – К.:НБУВ, 2003. – С.181; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6638. – Арк. 47.
- ²⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6638. – Арк. 47.
- ²⁶ Саган Г.В. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918–1939 рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.02.– К.: 1999. – С.87.
- ²⁷ Історія Національної Академії наук України 1934-1937. Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 2003. – С.104.

- ²⁸ Иоффе А.Е. Международные связи советской науки, техники и культуры 1917–1932. – М.: Наука, 1975. – С.127-129.
- ²⁹ Там само. – С.269.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Саган Г.В. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918–1939 рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1999. – С.43.
- ³² Есаков В.Д. Советская наука в годы первой пятилетки. – М.: Наука, 1971. – С.132.
- ³³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7096. – Арк. 6.
- ³⁴ Саган Г.В. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918–1939 рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1999. – С.41.
- ³⁵ Международные научные связи Академии наук СССР 1917–1941. Сост. Панцырев Ю.А. – М.: Наука, 1992. – С.25.
- ³⁶ Там само. – С.28-29.
- ³⁷ Там само. – С.31.
- ³⁸ Иоффе А.Е. Международные связи советской науки, техники и культуры 1917–1932. – М.: Наука, 1975. – С.82-83; 3 історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-і роки XX ст.): Документи і матеріали. – К.: Ін-т іст. НАН України, 1999. – С.106.
- ³⁹ 3 історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-і роки XX ст.): Документи і матеріали. – К.: Ін-т іст. НАН України, 1999. – С.112.
- ⁴⁰ Історія Національної Академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С.299.
- ⁴¹ Международные научные связи Академии наук СССР 1917–1941. Сост. Панцырев Ю.А. – М.: Наука, 1992. – С.69-70.
- ⁴² 3 історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-і роки XX ст.): Документи і матеріали. – К.: Ін-т іст. НАН України, 1999. – С.124-125.
- ⁴³ Історія Національної Академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С.52.
- ⁴⁴ Там само. – С.89-90.
- ⁴⁵ Копелевич Ю.Х. К истории советско-германских научных связей в 1926–1932 гг. // ИИЕТ РАН. Годичная научная конференция, 1997 г. – М.: "Янус-К", 1997, ч.1. – С.153.
- ⁴⁶ Александров Д.А. Почему советские ученые перестали печататься за рубежом: становление самодостаточности и изолированности отечественной науки, 1914–1940 // ВИЕТ. – 1996. – № 3. – С.6.
- ⁴⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7092. – Арк. 165-177.
- ⁴⁸ Там само. – Спр. 5295. – Арк. 13.
- ⁴⁹ Там само. – Спр. 7092. – Арк. 170.
- ⁵⁰ Русско-германские научные связи между Академией наук СССР и Академией наук ГДР 1700–1974: Сб. док. – М.: Наука, 1975. – С.142-144.
- ⁵¹ Александров Д.А. Почему советские ученые перестали печататься за рубежом: становление самодостаточности и изолированности отечественной науки, 1914–1940 // ВИЕТ. – 1996. – №3. – С.3-24.